

AZ ERDEI SZALONKÁRÓL

JANISCH MIKLÓS

Sokáig az volt a meggyőződésem, hogy minden magyar vadász már az első pillanatban fölismeri az erdei szalonkát. Aztán egyre-másra olyan tapasztalataim gyűltek össze, amelyek átalakították ezt a tévhitemet: évekkel ezelőtt az Alföldön egy novemberi fácán—fogoly vadászaton lőtt valaki többek között egy erdei szalonkát is. Odahozták hozzám és megkérdezték, hogy vajon ez milyen madár? Sőt 1964-ben a vadászújságunk — akkor még „MAGYAR VADÁSZ” — képszerkesztője is „baklövést” követelt el. Ugyanis a márciusi szám borítólapjára egy középsárszalonkának nyugatnémet vadász által készített fényképét nyomtatta azzal a képszöveggel, hogy „Várjuk őket...” — Hát amikor március közeledtével mi, vadászok ezt írjuk—mondjuk, akkor nem a godákra, pólingokra, de még csak nem is a legközelebbi rokon sárszalonkákra célozunk, — bár őket is minden vándormadárral együtt meleg szívvvel hazavárjuk, — hanem a „bagolyfejű, berzengős tollú” hosszúcsőrű erdei szalonkákra gondolunk!

Annak ellenére, hogy az erdei szalonkáról már sokan írtunk, sok-sok szakdolgozat, hangulatos cikk, sőt monografikus munkák is jelentek meg róla, most a fenti tapasztalatok megfontolásai alapján fogok újból tollat és szeretnék leírni e számunkra különösen kedvelt erdei madárról olyan jellegzetes tulajdonságokat, bélyegeket és adatokat, amelyeket illik és jó tudni, s amelyek révén az ismereteink teljesebbé válnak. Mert minden erdész, vadász és minden természetrajongó ember öröme annál mélyebb és tökéletesebb, minél többet tud a körülötte élő növényekről és állatokról, s ezáltal az élménye és sikere is maradandóbbá, feledhetlenebbé válik!

Az erdei szalonka — tudományos nevén *Scolopax rusticola* a lilealkatú (*Charadriiformes*) rendjébe, a szalonkafélék (*Scolopacidae*) családjába, a szalonkák (*Scolopacinae*) alcsaládjába tartozik rendszertanilag. Euráziában egyetlen faja képviseli a nemzetséget. Latin neve is azt fejezi ki, hogy egyszerű, finom, egészbenvéve rozsdabarna tollruhás, erdei lakos. Tollazata általában a szürkés-drappnak, a rőt-rozsdásnak és mély dióbarnának meg a feketés színtónusoknak csodásan finom foltvonalkás keveréke, s ez egyben kiváló rejtőzést is biztosít számára a lehullott lomb—avarlevelek, ágacskák és rozsdásra száradt fenyőtűk természetes összevisszássága, limlombja között. A csőre hegyétől a faroktollak csúcsáig mért hossza 33—38 cm. Ebből az erős, rugalmas és egyenes csőrére 65—82 mm esik, melynek töve hűsszínű, a hegye felé pedig barnás. A felső káva kissé túl nyúlik az alsón és finoman lekerekített kúpcskában végződik. Ezáltal az összezárt csőrének anélkül is le tudja szűrni a lágy talajba, hogy abba iszap vagy föld jutna. Csúcsi végét egyébként csipeszszerűen külön is szét tudja nyitni, s ez a csótáj dúsán megerekott ideg-érzékimbókkal. Súlya 270 és 380 g között mozog, de mértek már

ennél súlyosabbakat is. Alakja termete fogolynagyságú, de oldalról kissé lapított buksi feje és vaskosabb nyaka zömökebbé teszi. Nagy sötétbarna élénk ragyogású szeme a fej hátsófelső szögletében helyezkedik el.

Itt most kissé álljunk meg a külső jellemzésnél.

Ha tavaszi idilli estén lótt szalonkánknak a koponyáját figyelmesen szemügyre vesszük, sok mindent olvashatunk le róla: mintegy 25 mm-es gömbded koponyában 16 mm átmérőjű, hatalmas szemgödörök mélyednek be annyira, hogy a viszonylag csekélyke agykoponya terét hátra és alulra szorítják. A két óriási szemgödör kiváló látásról tanúskodik, s erre az esthajnali szürkületben mozgó és az erdők lombátra alatti homályban táplálkozó madárnak igen nagy szüksége is van. A szemrések felfelé ferde állásszöge még azt is elárulja, hogy a látóküpok nála alig 3 cm-re metszik egymást a fejtető felett. Ezért lát felfelé és hátra is jól az erdei szalonka, miközben érzékeny csőrével a talajban giliszták után kutat.

Éppen ezért a fákról — s általában a magasból — a nyestfélék, a vadmacska stb. vagy a szárnyas ragadozók csak kivételesen és nagy ritkán tudnak rajtaütöni.

A fül a szemüregek alatt és azok középvonala előtt helyezkedik el, s ez szintén nagyszerű, mert a nász idején fent a rügynevelő, kócos sudarak felett korrogva húzó hím szalonka kiválóan meghallja a tojónak a bokrok alól küldött ultrahangjait. De a nászidők periódusain is tühmenően igen sok hasznát veszi a füle ilyen mélyfekvésű helyzetének a táplálkozásai közben. Ugyanis a szalonka nem vaktában szurkálgat az erdei talajba ide-oda magakörül, hanem testközelből lehallgatja a kevésörtéjű gilisztaféléknek, a százlábúaknak, a bogárlárváknak, kisebb házas és házatlan csigáknak és így tovább az avar alatti vagy a legfelső humuszrétegekben való igen-igen finom sercegő mozgáshangjait. — Hányszor leshetjük meg a sokkal gyakoribb feketerigó hasonló gilisztavadászatát akár a városi kertek vagy parkok gyepszőnyegén! — A szalonka aztán ha fülével meggyőződött a pontos helyről: gombosvégű szondás csőrét ügyesen odaszúrja — ha kell hát egészen a szeme sarkáig is! Miközben körbetipeg és szinte megelégedetten doromboló hangokat ad, mint valami dúdolgató törpe s eközben a szürt lyukat kissé kitágítja. Amint azután az érzékeny csőrvégevel megérinti a gilisztát, rutinosan elesípi és kihúzza. Szülőfalum erdejében egy bokros fiatalos kis tisztásán volt alkalmam meglesni egyízben ahogy ágaskodva húzott ki egy szemeközé cuppanó földgilisztát. Párat csapott babosan foltpettyes szárnyaival — úgy hátratántorodott a végén. De aztán finoman recés csőrökávéi között hamar eltűnt a tekergő rózsaszín rugalmas falat.

Azt pedig, hogy a csőrét a magasan tűzött szeme sarkáig is a talajba szúrja, — ha erre kényszerül — Nagyroszi alatt 1961. december 14-én figyelhettem meg. Nyúlra—fácánra bokrásztunk, s az egyik kerek kis akácerdőben csön-des, melegforrás agyaglerakódásáról erdei szalonka röppent. Lövésem a tarlóra lőtte. Ahogy érte futok, hát látom, hogy dürgő testtartásban forog-tipeg egy helyben: a 10-es sörét csak horzsolta a fejét. Siettem a szenedéstől megváltani és akkor látom, hogy nem csupán a csőre agyagos, hanem az arctájjait borító tollai is sárosak a szemzugokig. A hideg téli időben természetesen a földgiliszták a talaj mélyebb rétegeibe húzódnak, és a szerencsétlen nálunk ragadt madár ezek után kutatott, ameddig csak leszurkálhatott értük. Azt viszont már több alkalommal tapasztaltam és mások is jelezték már, hogy a fájdalmas sérüléskor dürgő testhelyzetet vesz fel a szalonka.

A legközelebbi rokonságban levő sárszalonkáinktól nemcsak 2—3-szoros

súlya, termete különbözteti az erdeit, hanem színfolt elrendezésekben is nagy a különbség közöttük. A legfeltűnőbb az, hogy amíg a sárszalonkák a fejtetőn és a háti oldalakon hosszantian szalmasárgán csíkozottak, addig az erdei szalonkánál a szemek fölött, hátra, a tarkótáj felé 4—5 fokozatosan keskenyebb, mély dióbarna, ujnyiszéles haránt húzódo szalaggal díszített tollberakásokat találunk. A fiatalabbaknál ezek a sötét sávok rozsdás pettyfoltoktól mozaikosak. A sárszalonkák nyak—begy tája sötéten cseppfoltos, az erdeinél az egész test alsó fele halvány szürkés vagy krémfehéres alapon zegzugosan harántsávós. Erre mondjuk öreg héjánál, karvalynál, hogy „kendermagos”. Az erdei szalonka feketés szürke faroktollainak hegyét felül körömnnyi hamvasszürke foltok tarkítják, alul meg csillogón fehér végűek. Ezeket dürgés közben, amikor felfújja magát, mint valami miniatűr fajdkakas, úgy berzenkedik: szárnyaival oldalt sátoroz, 12, ritkán 14 faroktollát legyezősre széttárja, ezek a csillogó fehér pettyek élénken felénk villognak.

Közismert, hogy az erdei szalonka is vándor madár. Télre tehát csak egészen kivételesen — esetleg sérült, beteg vagy eltévedt példányok — rekednek meg nálunk meleg vizek partján tengődve. A tavaszi felvonulás alatt költésre elszórtan már több tojó nálunk reked. Tojásainak száma rendszeren 4, kivételesen 3 vagy 5. Zömök körtealakúak, színük halvány olajos sárgás, vagy bőrszín alapon barnás és szürkéslila foltokkal, pettyekkel díszítettek különösen a tojások vastagabb végi bázisán.

Még leggyakrabban az erdészek és a tisztítást végzők találnak ilyen tojásos szalonka-fészekaljakat, amikor is az erdei munkák közben egyszerű avarfészkeről kiröppentik a kotló madarat. Ha valamelyik munkás ilyen tojásos szalonkafészekre bukkan, ne nyúljon hozzá, hanem azonnal szőljön a munkálatokat vezető erdésznek. Ez magasszintű természetvédelmi érdekről tenne tanúságot, ha 150—200 m-es sugarú körben szüneteltetné a fészek körül a munkákat a tojások kikeléséig. Ezek kelési ideje 3 hét. A fészekhagyó kicsinyek ugyanis kelés után rövidesen elhagyják a zavart területrészt a gondos anyamadar vezetésével, és ezután az elmaradt erdőfolton be lehet fejeztetni a munkát.

A fészek közelében a párját nem igen figyelhetjük meg, mert az erdei szalonka nem él olyan szoros páros életet, mint a nyílt, tocsogós, turjános rétek sárszalonkái, vagy egyéb közismert madárfajok. Megfigyelésük egyébként azért is roppant nehéz, mert a hím és tojó között szín—alak—méretbeli különbség nincs. Egyedül a boncoló kés dönti el, hogy hímét vagy nagy ritkán tojót lőttünk-e! Azért írhatom, hogy nagy ritkán, — ezt a szakirodalom adatai is megerősítik —, mert 40 év tavaszi húzásain lőtt 667 erdei szalonkám közül mindössze 36 példány bizonyult tojónak! Ez azzal magyarázható, hogy a tavaszi húzásokon korrogva-pisszegve mozgó szalonkák legnagyobb részben párt kereső hímek. Több ízben sikerült duplára, vagy mint 1976. márc. 30-án a Pilisi Állami Parkerdőben Nagykovácsi puszta felett egy lövésre az avarra ejtenem a kergetődő páros cvikket. Mindkettő hímnek bizonyult a zsigerelés során! Rivális vetélkedők voltak. Általában azt tapasztaltam, hogy a tojók a hűzások estszürkületének utolsó negyedében hangtalanul, alacsonyán, vagy több híműl hajtva „cvkvó, cvkvó”-szerű torokhangokat hallatva a cserjék sudarai között suhanva keresnek alkalmas párosodási és táplálkozási helyet. A 36 tojó közül csak egyetlen egyben találtam két borsónyi tojáskezdeményre, pedig akkor már a tavasz eléggé előre haladt, hiszen április 11-ét írtuk. A többi tojóban a pete-, helyesebben tojáskezdemények még csak apró 14-es, 12-es sörétszemnyiek voltak.

Az a pár fészkelés amely a hazai erdőkben előfordul, nem tipikus. Az igazi fészkelési zónája a szlovákiai középhegységtől a Kárpátokon át északra a Skandináv-félsziget déli területéig terjed. Szélességben pedig Angliától — hol állandó madár — egészen távolkeletig nyúlik. Nálunk az alföldi lápos égererdőkben és alkalmas hegyvidéki erdeinkben szórványosan költ, ha a tavasz kibontakozása kedvező és a nyárelő elég csapadékos. Tavaszunként ugyanis kétszer költ, ha a terület kellően nyirkos, s így legfőbb táplálékában — a gilisztafélékben és csigákban — elegendően gazdag.

A hazai erdőkön való átvonulása és egyedsűrűsége a mindenkori tavaszok meteorológiai viszonyainak szoros függvénye, hiszen ezen múlik terített asztala. Ha a március havas-télius, akkor kénytelenek kikerülni a Kárpát-medencét és a Balti-tenger enyhébb zónáin nyomulnak fel a fő fészkelési és megélhetési területeikre, illetőleg a keleti tömegeik a Kaspi-tenger környékére. Ezeket a rendellenes felvonulásukat számos megfigyelés adata támasztja alá.

Félős az a lehetőség, hogy azok a fiatal erdei szalonkák, amelyek ezt az új vonulási útvonalat „tanulják” meg, mintegy elszoknak az utóbbi évtizedben sokszor téliesebb márciusi periódusoktól zordabb s így nehezebb életkörülményeket biztosító Kárpát-medencétől. Ezért tapasztalhatjuk 1968. óta különösen, hogy a tavaszi felvonulásuk alatt a számuk megfogyott! Bár a szalonkák száma sohasem volt túlon túl sok! *Lakatos* már az 1904-ben megjelent monográfiájában is így ír felsőhajtva: *hol vannak azok a régi szalonkabó tavaszok, húzások?*

Ősszel, amikor a hűvöstre váltó hajnalok a szalonka megélhetését a mérsékelt égövünk északibb tájain már lehetetlenné teszik, hosszabbra elnyúló vonulásuk megindul dél felé. Ilyenkor nemcsak az összefüggő erdőkben, de apróbb kis kerekerdők, fasorok, sőt kukorica- és napraforgóföldekről is felfel röppentjük az apróvad-vadászataink során. S ahogy a tél fagya maga előtt tereli őket, úgy húzódnak le a Mediterraneum partjaira, szigeteire, majd át Észak-Afrika bokros-fás, táplálékot biztosító vidékeire, hogy onnét az új tavaszok örök szimbólumaként ismét korrogva-pisszegeve felhúzzanak az ismerős költőhelyükre.

Az erdei szalonka vadászati idényét a MÉM 30/1970. (XII. 24.) számú rendelet 15.§-ának (2.) bekezdése alapján szabályozza, eszerint a vadászatát március 1-től április 20-ig engedélyezi azzal a kikötéssel, hogy csakis hajnali és esti húzásokon, esetenként két-két példányt ejthet el a szalonkavadász.

Befejezésül e cikkem révén is felkérek minden kedves olvasómat — erdész és szalonkavadász —, hogy figyeljék, szorgalmasan jegyezzék vonulási, esetleg fészkelési megfigyeléseiket, észleléseiket: ki, mikor, milyen időjárási viszonyok között hányat látott-hallott, hányat lőtt és vett fel.

Szíves-örömmel feldolgozom és kiértékelem az intézeti címemre beküldött megfigyelési adatokat mindannyiunk okulására és a vadgazdálkodásunk, hazai természetvédelmünk javára.

A lapban megjelent tanulmányok szerzői: *Cebe Zoltán* fásítási felügyelő, Körmeny; *Gerzsenyi Katalin* tud. munkatárs, ERTI, Budapest; *Janisch Miklós* zoológus kutató, Állatorvosi Egyetem, Budapest; *dr. Kákósy Tibor* tud. munkatárs OMI, Budapest; *Malik Adam* az Indonéz Köztársaság alelnöke, Jakarta; *Márton József* erdőmérnök, közgazdász, Somogyi EFAG, Kaposvár; *Mátrabérci Sándor* műszaki oszt. vez. h. Zalai EFAG, Nagykanizsa; *dr. Solymos Rezső* tud. főosztályvezető, ERTI, Budapest; *dr. Szász Tibor* tud. főosztályvezető, ERTI, Budapest; *Szentkúti Ferenc* igazgatóhelyettes, MÉM Erdőrendezőség, Pécs.